

**ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ ФУНКЦІЇ
ОБ'ЄКТА ДІЇ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ МОВІ
(на матеріалі офіційно-ділового стилю)**

Суб'єктність-об'єктність є важливою категорією мовної системи, що являє собою опосередковане відображення онтологічної категорії. Вона неодноразово привертала увагу дослідників, однак й досі залишається недостатньо опрацьованою, а у вигляді функціонально-семантичного поля ще не піддавалася дослідженню. Ми поставили за мету виявити, якими засобами виражається функція об'єкта дії в сучасній українській літературній мові, зокрема на матеріалі офіційно-ділового стилю, а саме: Конституції України, «Офіційного вісника України», збірника «Закони про працю». Документи в названих матеріалах представляють три підстилі офіційно-ділового стилю: канцелярський (акти, протоколи), законодавчий (закони, укази, постанови) та дипломатичний (договори).

Найтиповішим виразником функції об'єкта дії в офіційно-діловому стилі виступає знахідний відмінок. Сполучаючись з перехідними дієсловами, знахідний об'єкта зумовлюється їх валентністю, виражає спрямованість дії на об'єкт.

Хоч у вираженні об'єктних відношень у сучасній українській мові беруть участь знахідний (еквівалентний йому — родовий), давальний та орудний, кожен з них займає неоднакову синтаксичну позицію: знахідний — позицію прямого об'єкта, на який безпосередньо спрямована дія; давальний — позицію другого об'єкта, а орудний, віддалений від центру двома ступенями, своє відмінкове значення передає в придієслівній позиції з обставинною функцією (за допомогою чого здійснюється дія? як?) [6:43].

Знахідний об'єкта вступає у сильний зв'язок з дієсловом. Це¹ зв'язок синтаксичний, оскільки дієслово реалізує морфологічну валентність через обов'язкове приєднання словоформи з об'єктною функцією. Наприклад: Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя

на всій території України [4:5]; Для зарахування на навчання лікар-нарколог подає: паспорт чи інший документ, що засвідчує особу; диплом про медичну освіту; направлення лікувально-профілактичного закладу [5:84].

Кожний документ офіційно-ділового стилю має усталений зразок і велику кількість спеціальних слів, використання яких недоцільне в інших стилях [8:153]. У документах особливу увагу привертають розщеплені присудки, наприклад: *взяти до відома, ввести в дію, проводити в життя, слід вказати, набирати чинності, мати право щось зробити* тощо. Перехідні дієслова, що вимагають знахідного відмінка об'єкта дії, — це дієслова з семантикою давання, віддавання, допомоги, що виявляють здатність підпорядковувати два об'єктних відмінки — знахідний прямого й давальний непрямого об'єкта: *надавати, дбати, забезпечити, здійснювати, захищати, визначити, засвідчувати, подавати, включати, регулювати, підтверджувати, приймати, затвердити, підтримувати, відповідати, підписувати, заохочувати, погіршувати, покласти, передбачати, заносити, довести, затвердити, організувати*. Перехідні дієслова здатні реалізувати свою морфологічну валентність шляхом заповнення позицій:

— прямого об'єкта (перехідне дієслово + словоформа знахідного відмінка): Держава заохочує і підтримує благодійницьку діяльність щодо дітей [4:49]; 3 пункту 116 вилучити другий абзац [5:72]; Підприємство зобов'язується направити на навчання до вищого навчального закладу молодь, яка працює на підприємстві, випускників середніх загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних училищ згідно з умовами прийому до вищих навчальних закладів [3:119];

— прямого об'єкта і адресата дії (перехідне дієслово + знахідний відмінок + давальний): Україна гарантує піклування та захист своїм громадянам, які перебувають за її межами [4:25]; Посвідчення видає завідуючий донорським відділенням спеціалізованої установи безпосередньо донору, про що донор розписується у книзі реєстрації [5:30]; Підприємство зобов'язується перерахувати навчальному закладу кошти на підготовку спеціалістів з вищою освітою (кваліфікованих робітників) в розмірі... карбованців [3:119];

— прямого об'єкта і адресата дії (перехідне дієслово + знахідний відмінок + родовий з прийменником): *Довести наказ до Держкомстату Автономної Республіки Крим, обласних, Київського та Севастопольського міських управлінь статистики* [5:59]; *Контроль за виконанням наказу покласти на Першого заступника Голови Головка В. А.* [5:59];

— прямого об'єкта дії і знаряддя дії (перехідне дієслово + знахідний відмінок + орудний): *Забезпечити поліграфічне підприємство затвердженими оригіналами форми звіту №2 — приватизація та інструкції щодо її заповнення, визначивши разом з Фондом державного майна необхідні тиражі* [5:59].

Неперехідні можуть зовсім не приєднувати форм з об'єктним значенням. Об'єктна функція знахідного відмінка є його первинною функцією, тоді як для родового вона є вторинною, семантично і синтаксично зумовленою. Родовий партитивний та родовий, зумовлений уживанням дієслова з часткою *не*, характеризуються як периферійні засоби мікрополя прямого об'єкта [6:160]. В досліджуваних нами документах лише в поодиноких випадках трапляється родовий квантитативно-партитивний з прийменником з (*із*): *Зворотний бік посвідчення виготовляється з білого паперу»* [5:30]; *«Посвідчення виготовляється у формі книжечки розміром 8х12 сантиметрів із коленкорового матеріалу у формі прямокутника і має 12 сторінок* [5:32].

У синтаксичній зоні заперечних об'єктних конструкцій ділового стилю родовий відмінок представлений мало: *Ніхто не може зазнавати втручання в його особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених Конституцією України* [4:10]; *Особа не несе відповідальності за відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом* [4:20]. Поряд із родовим в заперечних конструкціях зрідка використовується знахідний відмінок: *Ніхто не може узурпувати державну владу* [4:4]. Вираження об'єкта знахідним відмінком залежить від лексичного значення імен- 132 ника: назви конкретних предметів частіше, ніж назви абстрактних понять, виступають у формі знахідного відмінка; абстрактні іменники — переважно у формі родового (втручання, відповідальності), знахідний при перехідних заперечних конструкціях вказує на конкретність, визначеність об'єкта. Абстрактний іменник може мати форму

знахідного відмінка тоді, коли об'єкт має точно окреслене значення (державну владу).

Давальний та орудний об'єкта реалізують морфологічну валентність дієслів, виявляючи лексичну та синтаксичну зумовленість уживання; словоформи давального та орудного із значенням об'єкта поєднуються тільки з окремими семантичними групами дієслів (функціонування давального та орудного відмінків об'єкта дії при віддієслівних іменниках/прикметниках у документах офіційно-ділового сталю нами не виявлено). Функція об'єкта для них є вторинною. На думку М. Я. Плющ, «граматикалізація давального й орудного об'єкта виявляється в тому, що вони з периферійних позицій, властивих їм як відмінкам з конкретною семантикою, переміщуються в більш центральну і перебувають з дієсловом-присудком у тісному зв'язку» [6:160–161].

Давальний об'єкта поєднується з перехідними та неперехідними дієсловами. Перехідні дієслова можуть керувати словоформами давального і знахідного відмінків, неперехідні — тільки словоформами давального об'єкта. Наприклад: Установити надбавки за особливий характер роботи та інтенсивність праці Голові, заступнику Голови, секретарю та членам Центральної виборчої комісії у розмірі 90 відсотків посадового окладу з урахуванням доплати за ранг [5:57]; Підприємство зобов'язується компенсувати випускникам витрати, пов'язані з переїздом їх (їх членів сім'ї) до місця призначення [3:120]; Укладання міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України [4:4], Нормативно-правові акти Держкомзв 'язку підлягають державній реєстрації у встановленому законодавством порядку [5:16]. Функцію давального об'єкта виражають в основному іменники — назви осіб, на користь чи шкоду яких виконується дія [2:60].

Орудний об'єкта служить для реалізації об'єктних відношень між дією, вираженою керуючим дієсловом, і предметом, вираженим формою іменника (займенника) [6:53]. У документах представлені дієслова із значенням володіння, керівництва, що керують іменниками з абстрактним значенням. Наприклад: Засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду [4:20]; Кожен має право володіти, користуватися і роз-

поряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [4:41].

Своєрідність знахідного у функції об'єкта полягає в тому, що в синтагматичному плані й ому властиве сполучення тільки з дієсловами. Родовий же може сполучатися з віддієслівними іменниками у знахідному, давальному та орудному відмінках з абстрактним значенням і характерними для них суфіксами *-ення, -іння, -ання; -к*, а також з віддієслівними іменниками, утвореними усиченням мотивуючої основи: *Організувати виготовлення, зберігання та облік бланків «Медичне посвідчення водія», форма № 0-83-0 (облікова), як документів суворого обліку, згідно з Положенням про медичне посвідчення водія, що додається, та забезпечити ними медичні заклади, що здійснюють медичні огляди* [5:78]; *Підприємство зобов'язується забезпечити проведення практики студентів (учнів) згідно з навчальними планами* [3:119]; *Політичні партії в Україні сприяють формуванню і вираженню політичної волі громадян, беруть участь у виборах* [4:35]; *Персона! уранових об'єктів - це працівники, безпосередньо зайняті розвідкою, видобуванням, транспортуванням і переробкою уранових руд та припиненням діяльності уранових об'єктів* [5:13]. Функцію родового об'єкта виражають іменники як з абстрактним, так і з конкретним, і з речовинним значенням.

Очевидно, щоб наголосити на об'єкті дії, виділити його в реченні, у документах офіційно-ділового стилю використовується зворотний порядок слів, наприклад: *Склад науково-технічної ради і положення про неї затверджує Голова* [5:16]; *Членів колегії затверджує та увільняє від обов'язків Кабінет Міністрів України* [5:16]; *Пункт 27 вилучити* [5:69]; *Рішення про проведення засідання приймає голова Координаційної ради* [5:54].

Функція об'єкта дії яскраво виражена в пасивних конструкціях, бо, як зазначає В.А. Бондарко, «значення пасивності полягає у представленні дії як спрямованої на об'єкт, що виступає в позиції підмета або якогось іншого носія предикативної ознаки...» [7:139], де показником пасивності виступає дієслівний постфікс *-ся*, який маркує синтетичну пасивну словоформу дієслова [1:148], і транспонований з називного відмінка суб'єкта орудний суб'єкта: *Пані профілактичного наркологічного огляду заносяться лікарем-наркологом до медичної картки форми № 145-0* [5:79]. *Підстави*

набуття і припинення громадянства України визначаються законом [4:4]. Іншим показником пасиву виступає аналітична дієслівна словоформа, виражена поєднанням зв'язки *бути*, модального слова *могти* і дієприкметника доконаного виду на -*н(ий)* в поєднанні з орудним суб'єкта: Результати профілактичного наркологічного огляду можуть бути оскаржені громадянином у порядку, встановленому чинним законодавством [5:80], Здійснення цього закону може бути обмежене законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення та захисту прав і свобод інших людей [4:34].

Отже, функцію об'єкта дії в сучасній українській літературній мові, зокрема в офіційно-діловому стилі, перш за все виражають знахідний, родовий, давгльний, орудний відмінки іменників (займенників майже немає).

У найтипівішому засобі вираження функції об'єкта дії — знахідному відмінку — функції об'єкта виражають іменники з конкретним значенням (паспорт, документ, диплом, пункт — це іменники іншомовного походження) та абстрактні іменники, коли предмет має чітко окреслене значення (розвиток, функціонування, зберігання, піклування, рішення, контроль, захист, облік). У поодиноких випадках функцію об'єкта дії виражають іменники-назви осіб (випускників, особу). Форму родового партитивного мають іменники з речовинним значенням (паперу, матеріалу), а в заперечних конструкціях — з абстрактним значенням (втручання, відповідальності; інформації, волі) та у поодиноких випадках іменники з конкретним значенням (бланків, об'єктів).

У конструкціях з давальним об'єктним переважають іменники — назви осіб (донору, Голові, секретарю, заступнику), а також трапляються іншомовні іменники — абстрактні назви (Конституції, реєстрації"). У сполученні з дієсловами, що мають значення володіння, керівництва, форму орудного відмінка об'єкта мають абстрактні іменники (правами, результатами, власністю).

Вираженню функції об'єкта дії служать характерні для офіційно-ділового стилю пасивні конструкції, а також речення із зворотним порядком слів.

1. Вихованець І Р. Система відмінки. української мови. — К., 1987.

2. *Вихованець І. Р.* Частина мови в семантико-граматичному відношенні. — К., 1988. '
3. *Закони про працю.* — К., 1997.
4. *Конституція України.* — Одеса, 1996.
5. *Офіційний вісник України: Щотижневий збірник актів законодавства.* — К., 1997.
6. *Плющ М. Я.* Категорія суб'єкта і об'єкта в структурі простого речення. — К., 1986.
7. *Теория функциональной грамматики: Персональность. Залоговость.* — СПб., 1991.
8. *Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В.* Сучасна українська мова: Довідник. — К., 1993.